

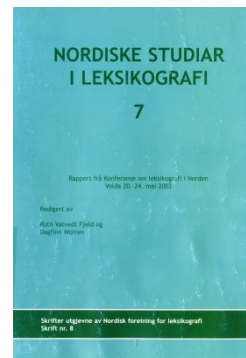
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Språk og verd i Norsk Ordbok

Forfatter: Lars Vikør

Kilde: Nordiske Studiar i Leksikografi 7, 2005, s. 339-345
Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden, Volda 20.-24. maj 2003

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars Vikør

Språk og verd i *Norsk Ordbok*

It is not clear how *lexicography* should be defined in relation to neighbouring disciplines like *lexicology*, *linguistics*, *terminology* and *encyclopedology*. An attempt is therefore made to chart a conceptual structure of these relations and place the mentioned and other related terms into this structure. In particular, the typical genres providing lexicographic and encyclopedic information, dictionaries and encyclopedias, are compared on the basis of the articles *grunnlov* 'constitution' and *hare* 'hare' in two major Norwegian reference works: the dictionary *Norsk Ordbok* and the encyclopedias *Aschehougs* og *Gyldendals store norske leksikon*. The conclusion is that although there is a fuzzy transitional area between the encyclopedic and the lexicographical, a conceptual border line between them cannot be missed.

Leksikografiens identitetsproblem har vore oppe til drøfting ei rekkje gonger, også på konferansar som denne (sjå t.d. Pedersen 1994, Bergenholtz 1996, Lundblad 1999). Faget er jo pressa både av noko utydelege relasjonar innetter, altså mellom ulike aspekt av seg sjølv, og av avgrensingsproblem mot nære slektningar utetter: terminologien, språkvitskapen, ensyklopedologien.

Eg vil først gi eit grovt riss av dette landskapet (sjå tabell 1), og antyde korleis eg synest det er rimeleg å plassere leksikografien mellom desse ulike storleikane. Så skal eg plassere *Norsk Ordbok* og den ordbokssjangeren den høyrer til, i det same terrenget, og gi eit par eksempel på korleis denne ordboka stiller seg i kryssingspunktet mellom språket og verda, jamført med ein ensyklopedi, eller eit leksikon, som vi oftast seier på norsk.

Kva er leksikografi?

I tabellen har eg jamført leksikografien med ulike grannedisiplinar og prøvd å setje opp eit begrepsapparat for dei ulike aspekta av begrep som leksikografi, grammatikk, terminologi, ensyklopedologi. Det går fram av tabellen at fleire av dei mest vanlege termene er fleirtydige og ofte blir brukte utan den presiseringa som er nødvendig for å skjønne kva folk snakkar om. Eg opplever det slik at dette har gitt opphav til ein del skinndebattar og skinnueinigheter om leksikografiens vesen. På figuren har eg sett opp ulike aspekt på toppen, og så har eg fylt inn termar for desse aspekta i dei ulike disiplinane nedanfor; til dels har eg laga termar som står i hermeteikn. Denne figuren får tene som referanse for drøftinga nedanfor.

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) er leksikografi definert slik:

utarbeiding av ordbøker og undersøkelse og utvikling av teorier om ordbøkernes tilkomst, egenskaper, formål og bruk

Dette er som vi ser, eigentleg to ting: utarbeiding av noko, og undersøking og teoriutvikling om det same noko. Dette «noko» er ordbøker, og korleis definerer NLO det? Slik (under *ordbok*):

Fenomen Forsknings- og beskrivings- objekt	Studium Vitskap Fag	Framstillings- sjanger	Produksjon av framstilling Metodikk	Studium av eller vitskapen om tekst- eller framstillings- sjangeren
Leksikon (1) Ordtilfang Vokabular	Leksikologi	Ordbok	Leksikografi (1)	Leksikografi (2) Metaleksikografi
Grammatikk (1) Språkstruktur	Grammatikk (2) Lingvistikk	Grammatikk (3)	"Grammatografi"	Grammatikk- historie (m.m.) "Grammatologi"
Terminologi (1) Nomenklatur	Terminologi (2)	Termliste Terminologisk ordbok	Terminologi (3) Terminografi	Terminologi (4) "Metaterminologi"
Verda (inkl. mytiske og fiktive verder; førestillings- verder)	Alle vitskapar	Ensyklopedi Leksikon (2) Konversasjons- leksikon	"Ensyklopedografi"	Ensyklopedologi

Tabell 1

leksikografisk oppslagsverk som inneholder et utvalg av et språks eller en språkvarietetets ord, ord-deler og ordkombinasjoner, enten med ordforklaringer på samme språk eller med ekvivalenter på ett eller flere andre språk.

Som vi ser, har vi her egentleg med ein sirkeldefinisjon å gjere, i og med at leksikografi er «utarbeiding av leksikografisk oppslagsverk osv.» Det som følgjer etter «som inneholder ...» peikar primært på språket, i og med at det handlar om «et språks eller en språkvarietetets ord» osv. Altså lite om verda utanfor språket her.

Skal vi så seie ut frå dette at leksikografien er ein del av språkvitskapen eller lingvistikk-en?

Mange vil protestere hardt imot det, også NLO, jf. òg t.d. Bergenholtz (1996) og Tarp (2003). For meg er både ja og nei problematiske svar her. Det vil seie at spørsmålet kanskje er feil stilt. Fordi det i sin tur avheng av korleis vi definerer lingvistikk, og kva vi oppfattar med «språk». Fordi språket har ei uttrykksside og ei innhaldsside som reflekterer verda, eller rettare, folks begrepsverd, som i sin tur baserer seg på oppfatninga vår av den verkelege verda.

Spørsmålet om forholdet mellom leksikografi og lingvistikk har ein parallell i spørsmålet om forholdet mellom grammatikk og lingvistikk. Få vil tvile på at grammatikken er ein del av lingvistikken. Men grammatikk er tvtidig på same måten som leksikografi er det, eller rettare, på ein noko annan måte. Vi har minst tre tydingar av det:

Grammatikk 1 er sjølv språkssystemet, den regelstyrte delen av det, som ofte blir sett opp mot ordtilfanget eller leksikonet som den ikkje-regelstyrte delen. Dei lingvistiske motførestillingane mot denne oppdelinga går eg ikkje inn på her.

Grammatikk 2 er studiet av eller vitskapen om grammatikk 1, ofte også nytta om det til-svarande skolefaget. Grammatikk 2 kan vere særspåkleg eller tverrspåkleg.

Grammatikk 3 er dei skrivne framstillingane av grammatikk 1, baserte på grammatikk 2, altså grammatikkbøker. Den siste tydinga av grammatikk tilsvarer det vi på det leksikalske nivået kallar ordbok, altså ei framstilling av eit utval av dei grammatiske formene og reglane som konstituerer eit språk eller ein varietet, forklart på det same språket eller på eit anna. Liksom ordbøker er grammatikkar i denne tydinga ei selektiv framstilling av språklege data mynta på og tilpassa behova til eit gitt publikum.

Ein kan altså seie at leksikografien har same forhold til lingvistikken som grammatikk-skriving (som eg vil kalle «grammatografi») har til lingvistikken: Det er ein måte å framstille lingvistiske data på – grammatiske i det eine tilfellet, leksikalske i det andre, men det er ikkje noko ein-til-ein-forhold mellom grammatikk 1 og grammatikk 3, like lite som det er mellom leksikon og ordbøker: Skrivne grammatikkar og ordbøker er alltid tilpassa brukarbehov og utgjer eit sterkt redigert og tilpassa utsnitt av den språklege – og den utanomspråklege – verkelegheita. Dei er altså ei bearbeiding og formidling av lingvistiske data.

Er leksikografi og «grammatografi» så lingvistikk? Det er eit reint definisjonsspørsmål, og avheng av korleis vi avgrensar lingvistikkomgrepet. Derfor vil eg heller ikkje svare på det her. Men eg vil sjå litt nærare på leksikografiomgrepet, og gå tilbake til den todelinga eg meinte å sjå i NLO-definisjonen. Leksikografi er produksjon av ordbøker («leksikografi 1»), og det er vitskapen om ordbøker («leksikografi 2»). Det siste kan vi kalle ein slags lingvistikk, men da i ein annan forstand enn vi vanlegvis meiner, som ei grein av tekstlingvistikken: Objektet er ikkje dei språklege data, men den teksten som blir brukt i formidlinga, eller rettare: den tekstsjangeren som blir brukt. Leksikografi 2 er med andre ord det eg og andre vil kalle metaleksikografi. Leksikografi 1 er ein metodikk for framstilling og formidling av dei leksikografiske data, som er språklege i sitt grunnlag, men som i likskap med alt anna språkleg står i eit forhold til verda eller visse utsnitt av ho, og med dei mentale førestillingane menneska gjer seg av verda.

Den tredje komponenten i dette systemet vil eg kalle *leksikologi*, og definere som vitskapen om det leksikalske nivået i språket – anten det gjeld studiet av enkeltord eller av heile ordforråd, semantiske felt og liknande, altså heilt udiskutabelt ein del av lingvistikken. Leksikologisk forskning kan formidlast gjennom ordbøker, altså leksikografisk, men han kan like godt framstillast på andre måtar, gjennom vanlege vitskaplege monografiar, artiklar osv. På same måten som grammatisk forskning kan formidlast på andre måtar enn gjennom grammatikkar.

Alt i alt kan vi ha ei femdeling, som tilsvarer den øvste rekkja i tabellen:

- 1) Leksikon eller ordtilfang eller vokabular (sjølve fenomenet)
- 2) Leksikologi (vitskapen om 1)
- 3) Leksikografi 1 (framstilling av leksikologiske data gjennom ein viss teksttype, nemleg:)
- 4) Ordboka
- 5) Leksikografi 2 eller metaleksikografi (vitskapen om leksikografi 1)

Parallellen til det terminologiske feltet er klar nok, for *terminologi* er òg mangtydig. Eg vil seie at terminologi kan vere: 1) sjølve termsetta innanfor eit fagfelt, også kalla *nomenklatur*, tilsvarande leksikonet eller ordtilfanget i leksikografien; 2) studiet av slike termsett og tilhørande begrepssett, tilsvarande leksikologien; 3) beskrivinga og framstillinga av dei i ein bestemt tekstsjanger, terminologiske ordlister eller ordbøker, som også ofte kallast terminologi, men som like gjerne kunne kallast *terminografi* – denne termen er da også blitt brukt.

Når det så endeleg gjeld det ensyklopediske, kan vi dele inn på nokolunde tilsvarende måter. *Ensyklopediar* handlar om verda, ein kan seie at den samla summen av alle vitskapar – inklusive lingvistikken, for den del – er det som tilsvare leksikologien i forhold til ordbøker og lingvistikken i forhold til grammatikkar. Objektet for framstillinga er alt som finst i verda, i notid og fortid, jamvel i mytologi og fiksjon, det tilsvare ordtilfanget eller vokabularet. «Ensyklopedografien» (min term) blir framstillinga av dette i tekstsjangeren ensyklopedi; dei tilsvare ordbøker i det at dei er ein bestemt tekstsjanger brukt til å framstille redigerte utval av dette faktamangfaldet med omsyn på bestemte brukargrupper. Og så kan vi ta opp ordet *ensyklopedologi* om vitskapen om denne tekstsjangeren, slik Henriksen (1992) har gjort. Den vil da tilsvare metaleksikografien (og på grammatikkens felt slikt som grammatikkhistorie og liknande).

Språk og sak

No er det slik at ulike ordbokskategoriar står noko ulikt til i dette landskapet. Fagordbøker ligg nærare den ensyklopediske og terminologiske polen enn den lingvistiske, mens det er omvendt med allmennordbøker. I NLO og ein del av faglitteraturen elles har vi ei inndeling mellom *språkordbøker*, som tilsvare det vi vanlegvis kallar ordbøker, og *sakordbøker*, som er om lag det same som ensyklopediar. I tillegg har vi termen *allordbøker* (eller *ensyklopediske ordbøker* ifølgje NLO), som er bøker der språklege og saklege informasjonar er integrerte – det vil primært gjelde innanfor fagleksikografi.

Norsk Ordbok (NO) og den sjangeren dette verket høyrer til – dei vitskaplege og historiske eller diakrone nasjonalordbøkene – står i ei noko anna stilling enn både allmennleksikografien og fagleksikografien. Vi kan kalle det kulturleksikografi. *Norsk Ordbok* tek ikkje mål av seg til å vere ei fagordbok, og strevar etter å gå opp ein grensegang der fagtermar berre blir tekne inn om dei har fått ein plass i allmennspråket (presse, lærebøker for skolen – som blir kalla allmennspråk fordi dei er tilgjengelege for heile folket og ikkje berre for eit fagmiljø – motsett lærebøker for universitet og fagskolar av anna slag). Men ordboka beskriv ikkje berre eit språk, men òg ein språkkultur med historisk forankring i eit visst samfunn og ein viss kultur, der litteraturen står sterkt. NLO opererer blant mye anna også med eit skilje mellom bruksleksikografi og dokumentasjonsleksikografi, og NO er eit typisk eksempel på det siste (på same måten som til dømes *Svenska Akademiens Ordbok* eller *Ømålsordbogen*).

For ei vanleg allmennordbok – typisk for bruksleksikografien – er det viktig å vite korleis ord og termar, uttrykk og vendingar kan eller skal brukast, kva dei betyr osv. – men ikkje korleis dei er blitt brukte i den aktuelle litteraturen og i det aktuelle språksamfunnet i ulike epokar, kva regional forankring og distribusjon dei har osv. For *Norsk Ordbok* er dette derimot sentralt. Det gjer at ordboka nærmar seg den ensyklopediske polen. Men blir ho dermed «sakordbok» eller «allordbok»?

Dette spørsmålet er ikkje opplagt. Ei beslektet ordbok som *Ømålsordbogen* definerer seg klart som ei «sproglig-saglig ordbog» (Pedersen 1994: 253), og det er vel i prinsippet det same som fagleksikografen Sandro Nielsen (1992, 1994) meiner med «alordbog». Nettopp dialektleksikografi og fagleksikografi vil truleg i særleg grad overskride grensa til det ensyklopediske, fordi dei beskriv språkformer som i særleg grad er knytte til samfunnsmessige brukskontekstar som vik av frå dei «allmenne» eller dominerande i det moderne stor-samfunnet, og ikkje kan forståast lausrive frå det – anten det er eit fortidig bondesamfunn

eller ein moderne spesialisert fagdisiplin. I norske (lokale) dialektordbøker finn vi det same problemet, og vi har fleire døme på at forfattarane løyser det ved å flette inn ensyklopedisk stoff utanom sjølve ordboksteksta – i rammer, i margar, i egne artiklar bak i boka e.l. Norsk Ordbok gjer ikkje noko av dette. Vi står altså i same dilemmaet som Ømålsordbogen, men har valt å leggje hovudvekta klart på den språklege sida.

Dette vil eg kaste noko lys over ved å sjå nærare på behandlinga av to ord i Norsk Ordbok og ein verkeleg ensyklopedi, *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* (AGL).

Grunnlov og hare

Eg har først valt eit typisk samfunns- eller kulturord, altså ord for eit menneskeskapt og institusjonelt fenomen som ikkje eksisterer utanfor den menneskelege førestellingsverda, nemleg *grunnlov* (figur 1).

Ensyklopedien begynner med ein språkleg definisjon, men held så fram med å drøfte ulike trekk som gjeld somme grunnlover, men ikkje alle. Så får vi ei historisk oversikt over korleis ulike grunnlover vart til. Deretter ei kort drøfting av korleis grunnlover endrar karakter etter som samfunna endrar seg, og eit avsnitt om den stabiliserande rolla grunnlover kan ha. Det er ingen lang artikkel, men innhald mykje partikulær informasjon om spesielle grunnlover, til dels av historisk art, og til dels reine vurderingar av korleis grunnlover fungerer «normalt»– fleire gonger blir det sagt at det eine og det andre «normalt» er slik og slik, mens det i dei og dei tilfella kan vere annleis. Ein kunne seie at det nærmar seg eit prototypisk grunnlovsbegrep. Men heile begrepet «grunnlov» er sjølvsagt fullt ut avhengig av kva innhald menneska i eit gitt samfunn vil leggje i det.

I NO finn vi ei heilt anna organisering. Artikkelen er her enda mye kortare enn i ensyklopedien, men den begynner med ein rein allmenndefinisjon: «lov som fastset riksskipnaden i land el rike; riksskipnad». Det er alt; det følgjer eit par sitat som kanskje ikkje seier så mye. Men så får vi ei tyding 1b, «rel, Guds lov», med sitatet «grunnlovi er dei ti bodi», altså ei særtyding av ordet som ensyklopedien ikkje har med. Det finst òg ei tyding 2: «viktig prinsipp, grunnlag» (jf. sitatet: «denne grunnlog i naturen», dvs. grunnprinsippa i naturen), og til slutt ein særbruk for folkloristar: «episke grunnlover» i folkedikting.

Dette er alt. Her ser vi altså korleis eit slikt kulturord blir behandla som eit reint språkleg begrep, med eit minimum av dei ensyklopediske opplysningane som ordet i og for seg inviterer til, ikkje minst så sentralt som nettopp dette ordet er i norsk nasjonal sjølvforståing.

Eg har valt ut eit anna ord på noko som finst i naturen uavhengig av mennesket, men som treng menneskeleg kategorisering før det kan bli eit språkleg begrep, nemleg dyrenemninga *hare* (figur 2).

Oppsettet i ensyklopedien kan vi sjå berre ved å kaste eit blikk nedover avsnittoverskriftene i artikkelen. Ei kort innleiing gir latinsk namn, genetisk plassering og viser fysiske nøkkeldata, deriblant fargeskiftet med årstidene. Så handlar det om: «forplantning, levevis, utbredelse, jakt, folketro».

Dette gir dei mest prototypiske data som vi vanlegvis assosierer med haren.

I NO begynner ein med ein formal del, altså ulike skrivemåtar, dialektformer og etymologi. Definisjonen startar med det minimumet av ensyklopediske data som trengst for å plassere dyret i begrepsverda, som ein ser under tyding 1a. Nokre sitat illustrerer. Ei undertyding (1b) er «matrett av harekjøt» (men alle andre nemningar på etande dyreslag kan ha ei til-

grunnlov, det sett av bestemmelser som konstituerer et lands politiske system og regulerer særlig viktige sider ved dets funksjonsmåte. Disse bestemmelser kalles også forfatning eller konstitusjon. Normalt er bestemmelsene som utgjør en grunnlov skrevne, men en del kan også være uskrevne – de kan ha status som konstitusjonell sedvanerett. Bestemmelsene om parlamentarisme er således ikke en formell del av den norske grunnlov; ja, formelt forutsetter fortsatt grunnloven et reelt kongestyre. Storbritannia har ingen særskilt grunnlov i det hele tatt; forfatningen defineres gjennom sedvanerett og alminnelig lovgivning. Sverige har tre lover med grunnlovs status (1971–75), regjeringsformen, suksessjonsordningen og trykkefrihetsforordningen.

Grunnlover vedtas vanligvis ved spesielle begivenheter, som etter et brudd med den foregående statsform eller etter en grundig konstitusjonell debatt og utredning. Norges 1814-grunnlov kom til som følge av atskillelsen fra Danmark etter Napoleonskrigene, og i et forsøk på å hindre Sverige i å overta Norge. Frankrike er et eksempel på et europeisk land som siden 1789 stadig har endret forfatning, og ofte har gjort det etter revolusjoner eller andre politiske omveltninger. Da Danmark vedtok en ny grunnlov i 1953 og Sverige gjorde det samme ca. 20 år senere, skjedde det etter grundige utredninger og på en «ordnet» måte. Norges grunnlov er en av de aller eldste. Fra tid til annen har det vært foreslått å «modernisere» og komplettere den, men den er istedet blitt endret paragraf for paragraf. Den aller eldste gjeldende grunnlov er den amerikanske av 1787.

Moderne demokratier er preget av stor dynamikk, og grunnlovene regulerer derfor i synkende grad det faktiske statsliv. I viktige henseender går en prøvende praksis foran lovene og kan endre det politiske system uten at det reflekteres i grunnlovsbestemmelser. Typiske eksempler er overføring av initiativ og endog reell beslutningsmyndighet fra folkevalgte forsamlinger til regjeringen og i praksis også forvaltningsorganer, og den økende rolle interesseorganisasjoner spiller, særlig gjennom dens samvirke med forvaltningsorganer (korporatisme, «blandingsadministrasjon»).

Grunnlover betraktes som lover av en «høyere orden»; de skal skape stabilitet og forutsigbarhet i statsstyret og også regulere den måten vanlige lover vedtas og endres på. Grunnlover, som den norske, setter også rammer for hvilket innhold en vanlig lov kan ha: vanlige lover kan prøves av domstolene i forhold til grunnloven, og det skjer fra tid til annen. Grunnlover fyller sin stabiliserende rolle bl.a. ved at de normalt bare kan endres etter spesielle og ekstra krevende vedtaksprosedyrer. For at forslag om endringer i den norske grunnlov skal kunne vedtas, må de, ifølge Grunnlovens § 112, være fremsatt på ett av de tre første storting før et valg og bli vedtatt, uten endringer, på ett av de tre første storting etter det aktuelle valg. Grunnlovsendringer må ikke stride mot konstitusjonens ånd. Et forslag krever ^{2/3} flertall for å bli vedtatt.

Se også ► Norge (forfatning). En faksimileutgave av det originale håndskrift «Kongeriget Norges Grundlov» ble utgitt i 1964. Grunnloven er i sin helhet gjengitt i Nøkkelbindet. OTB

grunn-lov m, f [A² grunnlog; e skr grunnlog, stundom -löv; da. grundlov vel ett ty grundgesetz og lat *lex fundamentalis*]. 1) a) polit, lov som fastset riksskipnaden i land el rike; riksskipnad: *Grunnlogi av 17de mai* (S.NS 219) / *vedtaket var i samsvar med grunnlova / tinget .. sette upp ei ny grunnlog, som kongen laut samtykkja* (Å. II, 302). b) rel, Guds lov (Ga. IV,374; H.Møll.H 285; KlæboSS 18; Støyl.Vigsl 12): *grunnlovi var dei ti bodi* (L.Esk.Utyd 4). 2) viktig prinsipp, grunnlag (2) (Vi.Blk 161): *etter denne grunnlog i naturen verka og dei menneskelege inreidingar* (Vi.SkrS III, 167) // i folkediktning: *episke grunnlover* ålmenne, psykologiske og historiske faktorar for vokster og omforming (NoAllk IV,4; Liest.MM145).

hare, *Lepus timidus*, haredyrart i harefamilien. Fullvoksen kan haren i Norge bli fra 2–5 kg. Kroppslengden opptil 60 cm, halen 5–9 cm. Bakbena er lengre og mye kraftigere enn forbena, og dette gir haren en egen, hoppende gange.

Haren skifter farge fra gråbrun om sommeren til snøhvit om vinteren. Enkelte steder på Vestlandet, særlig på Jæren, går vinterfargen ikke lenger enn til blågrå (jørhare). Endringer i lysintensitet og temperatur forårsaker skiftet til hvit vinterpels. Den hvite fargen er til vern når snølaget er kommet, men blir det motsatte når snøen smelter eller lar vente på seg til langt ut på vinteren. Det snøhvite dyret, som da trykker sterkt, sees lett på bar mark. Se også ►haredyr.

Forplantning. Hannharen kalles ramler, hunnharen sette. Den får 1–3 kull unger om året, med normalt 2–6 unger i kullet, etter en drektighetstid på 48–52 døgn. Ungene er hårkledde og har åpne øyne ved fødselen. Det første kullet om året kalles skarehopp, fordi det gjerne kastes (fødes) mens snøen ennå ligger.

Levevis. Haren utstøter som regel ingen lyd, men i fare kan den skrike så det høres ut som et spedbarnsskrik. Perleuglas hukring er ofte blitt mistolket som harehukring. Harens beste forsvarsmidler er hurtighet og et meget god hørsel.

Haren er vesentlig et nattdyr. Den gjør ikke nevneverdig skade så lenge den holder seg utenom dyrket mark. Litt skade på skogen gjør den likevel enkelte steder ved å beite på etterveksten, særlig i plantinger. På åker og eng eller i hager og planteskoler kan den gjøre skade ved beiting av kulturvekster og ved tråkk. Om vinteren kan den være lei for fruktdyrkerne, idet den gnager av barken på stammer og grener og velger mest unge trær.

Utbredelse. Den lever hovedsakelig i skogsområder, men også i kystområder og helt opp i høyfjellet. Forekommer i Nord-Amerika, Grønland (regnes ofte som en egen art, *L. arcticus*), Eurasia (med isolerte bestander i Alpene og i Irland). I Norge forekommer den omtrent over hele landet.

Jakt. Harejakt med støver er den eldste sportsjakten i Norge. Hunden sporer dyret etter teften det har etterlatt, reiser det og halser så under forfølgelsen (hundens los); jegeren søker seg så en post hvor han tror haren kan komme. Harejakt uten hund foregår oftest på sporsnø. Jakt med og uten hund er (1996) tillatt 10. sept.–28. (29.) feb. For Troms og Finnmark fylker og noen kommuner i Nordland 10. sept.–15. mars.

Folketro. Harekjøtt ble ikke spist av bønder i Norge, bare av storfolk og byfolk. Delvis kan dette ha sammenheng med at Bibelen regner haren som et urent dyr. I Europa og Asia har det vært en allmenn forestilling at svangre kvinner som får se en hare eller haresnute, vil føde barn med hareskår. I norske bygder ble det tidligere sagt at man helst skulle hugge haresnuten av. I mange bygder eksisterte forestillinger om trollharer som kuler og krutt ikke bet på.

hare m [VAgd16- harra pl, Ram.NB, Ws 157, Ndm1760 hárta, C hara, A.R.R3; målf og harre el har(r)i (Ndm, YTri, Namd, NN mst), hære (Risør), har(r) (Sa), har(r)a (Austl flatb, Fåberg, SØd, NRana), har(r)æ og hærra (Brunlanes, Solum), hære (YRendal), her(r)a (Solør, Gbr), hárta (NØd, ITrl), árta (Andebu); b sg herrin (Hemne), fl hær(r) (Nu); gno heri, T, opph sm o s (h)jase, BL]. 1) a) gnagar (2a) med store øyro og lange bakføter, av slekta *Lagomorpha* av harefamilien, mest om arta *Lepus timidus* som skiftar let etter årstida (vanl i Noreg); i *Europa* ... finn ein den nordiske haren berre i nordlege strøk (Løft.P 18) / *um vetren kvit og um sumar grå gjeng haren i sine klæde (Vi.Skr.Ü III, 14) / Johan skulle ut og jakte hæra (ArbGlåm 1962, 92) / haren hoppar på skaren (Hattfjeldall Chr.) / ordt, ingen veit kvar haren hoppar el går, sa mannen, sette snora på taket (el i omsdøra, i broklomma) gjera noko på vona // smt: *frå mdråp te kvell mdr'n no spring som-enn hárta (SnasaBøks. 66) får ikkje kvile / redd som ein hare; jfr reddhare. b) matrett av harekjøtt: dei gamle heldt hare for udt (ØvHall). 2) veik og reddhuga person; stakkar. 3) idr, person som føreåt er utteken til å halda oppe fart i kapprenn, serl dei fyrste rundane (Alm). 4) a) siste grøda på åker; (serl:) siste kornbandet (SLand, Trl mst, No mst; NFL25Verd 84-86, NFL24Mannh. 92 og 95; NFL33Hål 19; SS 1937, 417) // i ordl jaga haren: skjera siste kornbandet; vera ferdig med skurdonna (Rissa, Egge, Overhalla, Grong; NFL19Helg 89); (óg:) gjera seg ferdig med anna onning (Stoksund, Fosnes, Vega, Herøy, Tjeldsund, Astafjord; Du.St 36; NFL33Hål 19) // gjera haren gjera seg ferdig med haustonn (Inderøy; NFL25Verd 86); driva hardt på (så ein ikkje vert sist ferdig med skurdonn) (Stoksund) / taka haren d s (Ogndal) // i yvend for at skurdonna var ferdig: der for haren (JæssundM) / no gjekk haren (Sparbu); óg i sms som skot-, skurd-hare. b) den (avskurd)folket) som la bendel på siste kornband (Inderøy): han vart hare og måtte bera haren (hare 4a) heim. c) hareliknande haltfigur som vart laga når siste åkerstykket var skori (SS 1942, 30). 5) a) hoppa hare leik der ein set handflatene i golvet og slengjer løtene framom (HolthKF 128); iron.: e vil no tru ho itt få så mange te å hopp hárd (Krok. GF II, 237) gjera som ho vil. b) gymn, hund og harar leik der ein skal flytta seg frå reiskap til reiskap utan å trø på golvet (OsKBU 334). c) i vend jaga haren oppi toppen brettspel med fire brikkar der éin er hare, dei tre andre er hundar som skal fanga haren (Selbu, Meråker, Skatval); jfr haretreiske.